

อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่สงวน ชุมากร
ด.ญ. ศิริวัฒนา ดิษยบุตร

ณ ฌาปนสถานวัดตรีทศเทพ

วันพุธที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๙

คุณแม่สงวน ชุมากร

ชาตะ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๔๐

มรณะ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๒๘

ด.ญ. ศิริวัฒนา ดิษยบุตร

ชาตะ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๓

มรณะ ๔ มีนาคม ๒๕๑๘

'85 10 28

ชีวประวัติ

ของ

คุณแม่สงวน ชุมากร (วรรณรักษ์วิจิตร)

คุณแม่สงวน เป็นธิดาคนที่ ๔ ของคุณพระสุวรรณภักดี (อุ่ม ดิษยบุตร) คุณแม่ได้สมรสกับรองอำมาตย์โท ขุนวรรณรักษ์วิจิตร (เชย ชุมากร) ผู้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ได้อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในระหว่างอยู่ในสมณเพศได้เป็นพระครูประสาทฯ และปฏิบัติหน้าที่อยู่ในสำนักของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจนแตกฉานและมีความรู้ทางภาษาบาลีอย่างดี ได้บวชอยู่ตั้งแต่เป็นเณรจนอายุได้ ๓๓ ปี จึงได้ลาสิกขาออกมาเข้ารับราชการอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณและหอสมุดแห่งชาติ จนครบเกษียนด้วยความอุตสาหวิริยะ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์โท ขุนวรรณรักษ์วิจิตรและปฏิบัติหน้าที่พิเศษเป็นเลขานุการสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพองค์สภานายกหอสมุดวชิรญาณ ได้สมรสกับ น.ส. สงวน ดิษยบุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ มีบุตรธิดารวม ๕ คนคือ

๑. นางสุมาลี ดิษยบุตร ภรรยา ร.ต. เจริญ ดิษยบุตร

๒. นายปรีชา ชุมากร (ถึงแก่กรรม)

๓. นางกาญจนา พรโสภณ ภรรยา นาวาอากาศโท สุพรรณชาติ พรโสภณ

๔. นายเฉลิม ชุมากร

๕. นางสุรางค์ จันทนสมิต ภรรยา นายอาภรณ์ จันทนสมิต

เมื่อวัยเยาว์คุณแม่ได้รับการศึกษาอยู่กับบิดามารดา ก่อนเข้าเรียนในโรงเรียนสตรีวิทยา เช่นเดียวกับการศึกษาของกุลธิดาของขุนนางผู้ใหญ่ในสมัยโน้น ที่ต้องอยู่ภายในกรอบจารีตประเพณีไทยอย่างเคร่งครัด แต่ก็มีความรู้ความชำนาญในกิจการอันเป็นงานแม่บ้านทุกชนิด ได้เลี้ยงดูบุตรธิดาให้ได้รับการศึกษาอบรมเป็นอย่างดีและมีฝีมือ ได้แก่การทำเครื่องเงินและทำทองคำเปลว อันเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านพานถมมาแต่สมัยโบราณ จนเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในการทำเครื่องเงินเครื่องถมด้วยฝีมืออันปราณีต จนได้นามตำบลนี้ว่า "ตำบลบ้านพานถม"

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง อาชีพการทำเครื่องเงินต้องประสบกับความผันผวน การค้าเครื่องเงินตกต่ำเนื่องจากโลหะเงินหายากและมีราคาแพงทั้งค่าแรงก็สูงขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งมีการผลิตโลหะเทียมด้วยเครื่องจักรเกิดขึ้นมากมาย ทำให้อาชีพการผลิตเครื่องเงินเครื่องถมด้วยฝีมือและความปราณีตซึ่งมีราคาต้นทุนสูงกว่าสู้ราคากับตลาดไม่ไหว อีกทั้งลูก ๆ ก็เป็นฝั่งเป็นฝากันไปหมดแล้ว คุณแม่จึงได้ปิดโรงงานทำเครื่องเงิน ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากปู่ย่าตายาย ซึ่งมีคนงานยี่สิบว่าคนลงด้วยความ

เหี่ยวแห้งใจ เป็นการหยุดการประกอบอาชีพที่เคยให้ความผาสุกแก่ชีวิตอีกหลายครอบครัวที่เป็นช่างต่าง ๆ ต้องขาดอาชีพลงอย่างไม่คาดฝัน แล้วคุณแม่ก็เข้าวัดปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ได้บำเพ็ญกุศลร่วมกับญาติมิตรช่วยเหลือกิจการของวัด บริจาคทรัพย์บำรุงพระศาสนาตลอดมา จนวาระสุดท้ายแห่งชีวิต การปฏิบัติธรรมรักษาศีลอย่างสม่ำเสมอของคุณแม่เป็นอานิสงส์ให้จิตใจของคุณแม่มีแต่ความสงบเยือกเย็นและผ่องแผ้ว สามารถเผชิญกับมรสุมอันร้ายแรงและความทุกข์โทรมนัสที่ผ่านเข้ามาในชีวิตครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างไม่หวั่นไหว เป็นกำลังใจให้ลูกหลานไม่มีความวิตกกังวล มีแต่สุขภาพของสังขารอันเป็นอนิจจังเท่านั้นที่คุณแม่ไม่สามารถที่จะยืนหยัดต้านทานมันได้ตลอดไป

คุณแม่เริ่มมีอาการป่วยกระเสาะกระแสะหลังจากหกล้มเมื่อเข้าพรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้เดือนเศษ ๆ ครั้งแรกก็ปวดเมื่อย ต่อมามีอาการเบื่ออาหาร รับประทานได้น้อยลง ๆ ซึ่งปกติทานน้อยอยู่แล้ว จนเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๒๘ ได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเดชา คุณหมอได้ตรวจอาการของคุณแม่แล้วปรากฏว่า เป็นโรคโลหิตจาง ตลอดเวลาที่อยู่ในโรงพยาบาลเดชา ได้รับการเอาใจใส่ดูแลอย่างดีจากคุณหมอและพยาบาลทุกคน ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย คุณแม่อยู่โรงพยาบาลได้ ๗ วันจนอาการดีขึ้นและก็บ่นอยากกลับบ้าน คุณหมอก็อนุญาตให้กลับได้และจัดยาให้มารับประทานต่อที่บ้าน จนกระทั่งวันที่ ๑๙ ตุลาคม คุณแม่มีอาการหายใจลำบาก จึงนำเข้ารักษา ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎฯ

ตึกอุบัติเหตุ คุณหมอตรวจอาการคุณแม่อย่างละเอียดแล้วได้เรียกลูก ๆ ไปบอกว่า "**คุณยายอาการมากนะ**" ลูก ๆ รับทราบแต่ไม่คิดว่าคุณแม่จะจากไปในเวลาอันรวดเร็วน่าใจหายเช่นนี้ เพราะคุณแม่มีสติและความจำดีอยู่ตลอดเวลา คำพูดสุดท้ายที่คุณแม่พูดกับลูกก่อนที่ลูกจะกลับจากโรงพยาบาลก็คือ "**พรุ่งนี้มาแต่เช้า ๆ นะ**" ลูกก็รับคำโดยไม่คิดเลยว่ารุ่งเช้าที่ลูกรีบไปโรงพยาบาลนั้นจะไม่ได้พบกับคุณแม่อีกแล้ว รวมเวลาที่อยู่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าเพียง ๓ วันเท่านั้นเอง ท่านได้ถึงแก่กรรมลงด้วยอาการอันสงบจนไม่มีผู้ใดสังเกตได้ แม้แต่พยาบาลที่เฝ้าอยู่อย่างใกล้ชิด เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๒๘ เวลาตีสามเศษ รวมอายุได้ ๘๗ ปี ๒ เดือน

ถึงแม้จะรู้ว่าการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของธรรมดาโลก แต่ลูกก็อดรู้สึกใจหายไม่ได้ ทุกครั้งที่มองไปยังที่ซึ่งคุณแม่เคยนั่งเล่น นอนเล่นก็อดคิดไม่ได้ว่าที่ตรงนี้เคยมีคุณแม่อยู่เป็นประจำ ขาดคุณแม่ไปลูก ๆ ว้าเหว่บอกไม่ถูก ต่อไปนี้ลูกต้องช่วยตัวเอง ไม่มีคุณแม่ที่จะคอยให้คำแนะนำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ เหมือนเมื่อก่อนอีกแล้ว แต่เมื่อคิดถึงว่าเมื่อคุณแม่มีชีวิตอยู่ได้ประกอบแต่คุณงามความดีมากมาย เมื่อคุณแม่จากไปก็ต้องไปสู่ที่สุขคติอย่างแน่นอน ลูก ๆ ก็ค่อยคลายความทุกข์ไปได้บ้าง

ด้วยความอาลัยรักจาก

ลูก ๆ และหลาน ๆ

คำไว้อาลัย

เมื่อเช้ามืดวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๐๓ นั้นเป็นวันที่ลูกเกิด บังเอิญพ่อต้องเดินทางไปราชการต่างจังหวัดไม่ได้เห็นหน้าลูก เมื่อกลับมาจึงได้รู้ว่าพ่อมีลูกเป็นผู้หญิงน่าตาน่ารักมาก แข็งแรงดี พ่อไม่ค่อยได้อยู่กับลูกเท่าไร เพราะต้องไปรับราชการต่างจังหวัด เป็นเวลานาน จำได้ว่าลูกลงไปเยี่ยมพ่อที่ทะเลอันดามัน เราได้ไปเที่ยวกันตามเกาะแก่งและภูเขา และเมื่อพ่อขึ้นไปอยู่ภาคเหนือ ลูกก็ตามไปกับแม่และน้อง เราไปในป่าใหญ่ ลูกสนุกสนานมาก พ่อยังจำได้ เมื่อวันที่ลูกจากไปนั้น พ่อก็ไม่ได้เห็นหน้าลูกอีก เพราะไปทำงานกลับมาจนดึก ชาวบ้านเขาเก็บกระจกแว่นตาของลูกที่ตกอยู่ข้างถนนไว้ให้

ต่อมาอีก ๒-๓ วัน ทางโรงเรียนราชินีส่งข่าวมาว่าลูกสอบไล่ปลายปีได้คะแนนเป็นเยี่ยม ได้เลื่อนชั้นขึ้น ม.ศ. ๓ แต่ลูกไม่ได้รู้เลย ลูกจากไปแล้ว ไปดีเถิด สักวันหนึ่ง พ่อ แม่ พี่และน้องจะตามไป แล้วเราก็จะได้พบกันอีกในชาติหน้า

จากพ่อ

คำไว้อาลัย

ด.ญ. ศิริวัฒนา ดิษยบุตร เป็นลูกสาวของ ร.ต. เจริญ-สุมาลี ดิษยบุตร มีชื่อเล่นว่า "แอน" แอนเกิดเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ เริ่มเรียนชั้นอนุบาลที่ ร.ร. สวนเด็ก จนจบชั้นอนุบาล ก็เริ่มเข้าเรียนชั้น ป. ๑ ที่ ร.ร. ราชินีล่าง จนจบชั้น ม.ศ. ๒ เมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ๗ เดือนเศษ ก็มาเสียชีวิตลงด้วยอุบัติเหตุ ยังความเศร้าโศกให้กับพ่อแม่และบรรดาญาติอย่างใหญ่หลวง เพราะแอนต้องมาเสียชีวิตลงอย่างไม่คาดฝันและไม่สมควรแก่เวลา บรรดาญาติผู้ใหญ่ต่างกล่าวว่า วันที่แอนเสียชีวิตนั้น เป็นวันที่เศร้าสลดที่สุดในชีวิต ทุกคนต่างเสียใจเสียดาย เพราะแอนเป็นเด็กน่ารัก สวยงาม เป็นเด็กดีมาก ไม่เคยทำความหนักใจให้พ่อแม่เลย แอนเสียชีวิตเมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ จนบัดนี้ก็เป็นเวลา ๑๐ ปีกว่าแล้ว แต่พ่อแม่ก็ไม่คลายความเศร้าเสียดายลงได้เลย ถ้าชาติหน้ามีจริงขอให้แอนได้มาเกิดเป็นลูกพ่อ-แม่อีก

สุมาลี ดิษยบุตร

สมเด็จพระ ญส. ท่านสอน

วันขึ้นปีใหม่ ชาวโลกถือเป็นวันดีมีมงคล เป็นวันเริ่มต้นชีวิตใหม่ ชาวพุทธที่ถือว่าวันขึ้นปีพุทธศักราชใหม่เป็นวันมีมงคล ก็พึงทำวันขึ้นปีใหม่ให้เป็นมงคลดังที่ถือ จะถือเฉย ๆ ว่าเป็นมงคลโดยไม่ทำมงคลให้เกิดขึ้นย่อมไม่เกิดผลจริง ฤกษ์ยามใดวันเวลาใดจะเป็นมงคลก็ต่อเมื่อมนุษย์ทำมงคลให้เกิดขึ้น อีกนัยหนึ่งก็คือทำมงคลให้เกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นก็เป็นเวลาแห่งมงคล.

เพื่อให้เป็นวันเวลาแห่งมงคล ให้น้อมใจรำลึกถึงมงคลสูงสุดไม่มีมงคลใดเปรียบเสมอ คือพระรัตนตรัย ประกอบด้วยพระพุทธเจ้า พระ-ธรรม และพระสงฆ์.

วิธีระลึกถึงพระพุทธเจ้าคือนึกว่าทรงมี พระกรุณาคุณ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ ทุกคนควรพยายามอบรมคุณเช่นนั้นให้เกิดขึ้นในใจตนให้เต็มสติปัญญาความสามารถ พยายามทำใจให้มากด้วยกรุณาต่อสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า พยายามใช้เหตุผลเพื่อให้เป็นปัญญา และพยายามชำระล้าง ความโลภ ความโกรธ ความหลง เพื่อให้ใจบริสุทธิ์.

วิธีระลึกถึงพระธรรม คือนึกว่าพระธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธ-เจ้า ที่เป็นหัวใจเป็นหลักเป็นความสำคัญ คือทรงสั่งสอนให้ไม่ทำบาปทำชั่วทั้งปวง ให้ทำความดีให้ถึงพร้อมคือให้ครบถ้วนบริบูรณ์ และให้ทำใจให้ผ่องใสไม่เศร้าหมองด้วย ความโลภ ความโกรธ ความหลง.

วิธีระลึกถึงพระสงฆ์ คือนึกว่าท่านเป็นผู้รับรองว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อความพ้นจากกิเลสกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ผู้ใดปฏิบัติผู้นั้นจักได้รับผลจริง เราปฏิบัติ เราก็จักเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับผลเช่นนั้น เช่นที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายท่านได้ท่านถึงแล้วเป็นจำนวนไม่น้อย.

ทุกคน ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตาม พึงปรับปรุงความเห็นคือทิฐิของตนให้เป็นความเห็นชอบ ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิจะส่งเสริมมงคลทั้งปวงให้ยิ่งใหญ่ยั่งยืนสืบไป.

สัมมาทิฐิความเห็นชอบเป็นจุดเริ่มต้นของความถูกต้องดีงามทุกสิ่งทุกเวลา เริ่มต้นมีสัมมาทิฐิในบัดนี้และรักษาไว้ให้ตลอด ก็จะดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างถูกต้องดีงามตลอดไป เป็นมงคลตลอดไป.

ทุกคนปรารถนาความสุขความเจริญความเป็นมงคล สิ่งปรารถนาทั้งปวงนี้ไม่มีผู้ใดนำมาให้ผู้ใดได้ นอกจากตัวเองจะสร้างขึ้นสำหรับตัวเองเท่านั้น พรจากผู้ใดก็ตามจะทำให้เกิดความดีมีมงคลไม่ได้ถ้าไม่ได้รับการต้อนรับอย่างถูกต้อง และการรับพรอย่างถูกต้องที่จะทำให้พรสัมฤทธิ์เป็นผลจริงจังขึ้นมา ก็อยู่ที่ต้องทำใจตนเองให้มีพรคือมีความดีไว้ก่อน ใจผู้ใดไม่มีความดีคือไม่มีพรเป็นพื้นอยู่ พรจากผู้อื่นจักเป็นพรสำหรับผู้นั้นไม่ได้ เหมือนภาชนะที่ไม่สะอาด ย่อมไม่อาจรับน้ำที่สะอาดให้ดำรงความเป็นน้ำสะอาดได้ไม่ น้ำสะอาดที่รองรับด้วยภาชนะที่ไม่สะอาดจักกลายเป็นน้ำสกปรก ไม่ให้ประโยชน์โดยควร.

ทำใจตนเองให้มีพรประจำอยู่เสียก่อน พรจากผู้อื่นจึงจักเพิ่มพูนพรในใจตนได้ ให้เป็นความสุขสวัสดีอย่างยิ่งได้.

ทุกอย่างเกิดขึ้นแล้วต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และดับไป ความใหม่หรือสิ่งใหม่จักเกิดขึ้นแทน อันนามธรรมจะไม่เกิดซ้อนกัน ขณะทำความดีก็จะมีความดี ความไม่ดีจะมีไม่ได้ ขณะคิดถึงเรื่องหนึ่งอยู่ อีกเรื่องหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในใจไม่ได้ จึงพึงพิจารณาใจของตนว่ายินดีจะให้นามธรรมใดครองใจ ความดีหรือความไม่ดี ถ้าจะทำความไม่ดีเมื่อไรก็ให้รู้ว่ากำลังจะให้ที่ในหัวใจแก่ความไม่ดี ถ้าจะทำความดีเมื่อไรก็ให้รู้ว่ากำลังจะให้ที่ในหัวใจแก่ความดี.

ความดีเปรียบได้ดังอาภรณ์งาม ความไม่ดีคือความสกปรกที่ยิ่งกว่าความสกปรกทั้งปวง.

ความรู้จักพอคือความดีที่เหนือความดีอื่นเป็นอันมาก ความไม่รู้จักพอคือความไม่ดีที่เหนือความไม่ดีอื่นเป็นอันมาก.

คนหิวที่หิวจริง ๆ มีความเดือดร้อนทรมานทั้งกายและใจ ผู้ไม่รู้จักพอก็ไม่แตกต่างกัน จะทรมานทั้งกายและใจในการแสวงหา จะแตกต่างกันก็ที่ผู้ไม่รู้จักพอทรมานกว่ามากมายนัก.

คนหิวขโมยอาหารเขากินเคยต้องโทษจำคุก นี่คือความเดือดร้อนที่ได้รับจากความหิวอาหาร แต่ความหิวลาภยศสรรเสริญสุข หรือความไม่พอ มีโทษยิ่งกว่าคนหิวอาหารขโมยอาหารเขาต้องโทษจำคุก ผู้ต้องโทษจำคุกได้รับความทรมานในที่คุมขังมีกำหนดเวลาที่จะได้รับอิสรภาพไม่นานนัก แต่ผู้ไม่พอนั้นนอกจากบางทีความไม่พอจะนำให้ต้องโทษจำคุก ใจก็ยังเหมือนถูกจองจำไม่รู้สิ้นสุด ไม่มีวันพบอิสรภาพ ความทรมานของใจที่ไม่พอย่อมรุนแรงนัก.

ถ้าแสวงหาเพราะมีเหตุผลเป็นความจำเป็นจริงก็จะไม่เดือดร้อนถึงใจมากมายนักแม้ว่าจะเหน็ดเหนื่อยกาย นี้คือความพอในใจ ความพอในใจนี้มิได้หมายถึงความไม่ขวนขวายในธุรกิจการงานอันชอบทั้งปวง ตรงกันข้าม ความพอในใจจะทำให้สามารถปฏิบัติธุรกิจการงานอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น.

ความรู้จักพอในลาภยศสรรเสริญสุข ที่เกิดแล้วโดยชอบ จะทำให้เกิดความรับผิดชอบในความสวัสดีของสถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์.

ความรู้จักพอเป็นความสุขที่แท้จริง ความสุขที่เกิดจากความพอเป็นความสงบใจ เย็นใจ และสงบกายเย็นกายด้วย ตรงกันข้ามกับความทุกข์ที่เกิดจากความไม่พอ ที่เป็นความวุ่นวาย ร้อนกาย ร้อนใจ.

ใจที่ไม่พอย่อมเหมือนบริโภคเท่าไรไม่รู้อิ่ม มุ่งแต่จะให้ได้อาหารไปเพิ่มเติมไม่รู้แล้ว ลาภยศสรรเสริญสุขคืออาหารที่ใจไม่พอทั้งหลายรู้สึกขาดอยู่เสมอ.

ความไม่พอเป็นโทษที่ทุกคนผู้ปรารถนาความสงบสุขควรพยายามกำจัดออกไปให้มากที่สุดเท่าที่สามารถทำได้ในชีวิตนี้.

ถ้ารับประทานอาหารไม่หยุดจริงๆ ชีวิตจะอยู่รอดได้อย่างไร ต้องแน่นตายหรือท้องแตกตาย ผู้ไม่รู้จักพอก็หาได้แตกต่างไปไม่ ต้องตายวันหนึ่งแน่นอนด้วยความไม่พอนี้แหละ และเป็นการตายทั้งเป็นที่ทรมานยิ่งนัก คือจะเป็นการตายจากเกียรติยศชื่อเสียงคุณงามความดี เป็นการตายจากความศรัทธานับถือของคนทั้งปวง แม้จะเป็นพวกที่ไม่รู้จักพอด้วยกันนั่นเอง.

ความพอในลาภยศสรรเสริญสุขส่วนตนนี่แหละที่จะนำให้เกิดความรับผิดชอบในความสวัสดีของสถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ความสวัสดีของสถาบันหลักทั้งสามนี้เท่านั้นที่จะเป็นเหตุแห่งความสวัสดีของเราแต่ละคนได้ ความสวัสดีใด ๆ ก็ตามหาได้เกิดแต่ความไม่พอในใจผู้ใดไม่ ตรงกันข้าม ความไม่สวัสดีนั่นแหละที่เกิดจากความไม่พอ.

ความไม่พอนี้แม้จะถูกปกปิดซ่อนเร้นเพียงไรด้วยการเสแสร้งด้วยการกลบเกลื่อนด้วยกิริยาวาจา แต่ก็หาให้ผลเป็นอื่นได้ไม่ ย่อมให้ผลร้ายถ่ายเดียว พึงสำนึกในความจริงนี้ และพึงเริ่มกำจัดความไม่พอให้บางเบาจากจิตใจให้จริงจังแต่บัดนี้เถิด.

ความไม่พอจะทำให้ขาดทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรารถนาต้องการ แต่ความพอจะทำให้พร้อมบริบูรณ์ด้วยทุกสิ่งทุกอย่าง.

จิตที่วิ่งไปจับเรื่องนั้นเรื่องนี้ มีทั้งที่เป็นทุกข์มากและเป็นทุกข์น้อย ซึ่งหลงเข้าใจเรียกกันว่าเป็นสุข เปรียบดังเด็กซนวิ่งไปวิ่งมาไม่หยุดหย่อน ก็ย่อมจะชนนั่นเหยียบนี่ ต้องเจ็บต้องปวด มากน้อยตามกำลังแรงที่วิ่งไปชน ที่ถึงเลือดตกยางออกก็มี ที่ถึงสลบไสลหมดสติไปก็มี นึกถึงเด็กซนแล้วก็นึกถึงจิตของตนเองเถิด ถ้าปล่อยให้วิ่งปรูดปราดไปนั่นไปนี่ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะอยู่เย็นเป็นสุข ย่อมจะต้องเจ็บปวดทนทุกข์เช่นเดียวกับเด็กซนดังกล่าวแล้วนั่นเอง เรื่องทั้งหลายที่เกิดอยู่เป็นธรรมดา เหมือนสิ่งทั้งหลายที่เรียงรายอยู่รอบตัวเด็ก ใจวิ่งไปจับเรื่องใดก็เหมือนเด็กวิ่งไปชน ไปกระแทกเรื่องนั้น ย่อมไม่พ้นจากความเจ็บปวด.

เด็กซนอาจหลบพ้นสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้อย่างหวุดหวิด ที่มักจะกล่าวกันว่าน่าเสียวไส้ เด็กซนจึงสามารถพาตัวรอดจากความเจ็บปวดเพราะถูกกระทบ

กระแทกได้บ้างเป็นครั้งคราว แต่ใจที่แล่นไปจับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จักพ้นความเจ็บปวดไม่ได้ความคิดปรุงของใจจึงสำคัญมาก คิดปรุงมากก็คือไวมากชนมาก จะต้องเป็นทุกข์มาก.

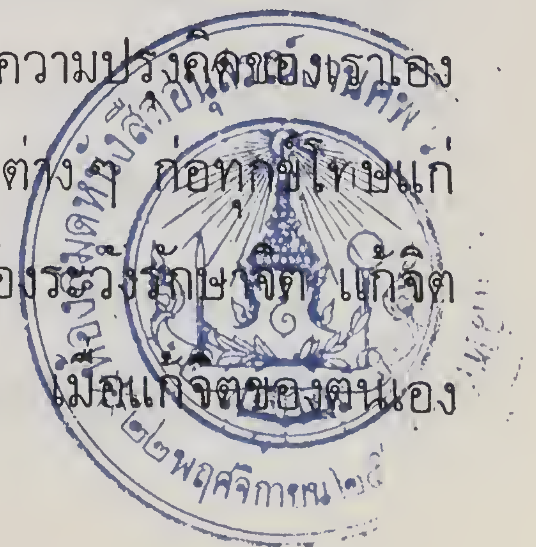
ใจที่วิ่งไปจับเรื่องนั้นเรื่องนี้ ไปปรุงอย่างนั้นอย่างนี้ ก็คือไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่คิดปรุง เมื่อต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามหลักของความจริง ของไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง อนัตตา ไม่เป็นไปตามความปรารถนาต้องการของผู้ใดทั้งสิ้น ความยึดมั่นถือมั่นว่าจะต้องยั่งยืนจะต้องเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ก็จะทำให้เกิดความทุกข์เมื่อพบว่าหาได้เป็นไปดังความยึดมั่นถือมั่นไม่.

พุทธศาสนาสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องใดทั้งสิ้น ซึ่งจะเป็นไปได้ก็จะต้องเริ่มต้นด้วยการระวังความคิด ระวังใจไม่ให้วิ่งไปจับที่เรื่องนั้นสิ่งนั้นบุคคลนั้น ต้องให้ใจสงบอยู่ให้มากที่สุด เหมือนจับเด็กให้นั่งหรือยืนอยู่ในสถานที่มีขอบเขต ก็ย่อมจะไม่ชนนั่นชนนี่จนเดือดร้อนด้วยความเจ็บปวดมากน้อยต่าง ๆ กัน วงที่จะขีดให้เด็กอยู่ ใช้ช้อคใช้ดินสอก็ทำได้ แต่วงที่จะขีดให้จิตอยู่จะต้องเป็นคำภาวนาคำใดคำหนึ่งก็ได้ ถ้าใจอยู่กับคำภาวนาก็จะไม่หลุดออกไปคิดปรุงเรื่องนั้นเรื่องนี้ให้เป็นที่วุ่นวายเร่าร้อนแก่จิตใจ เมื่อทำให้จิตอยู่ในวงของการภาวนาบ่อยเข้าก็จะเหมือนเด็กที่ถูกบังคับไม่ให้ซุกซนเปะปะไปนอกวงนอกห้อง จะสงบ จะง่วง และจะหลับเรียกว่าเด็กสิ้นฤทธิ์ จิตก็ไม่แตกต่างออกไป บังคับให้ภาวนาบ่อยเข้าก็จะสิ้นฤทธิ์ ไม่วุ่นวายให้เกิดความเจ็บช้ำเป็นทุกข์เป็นโทษ แต่จะสงบมากขึ้นทุกที จนมีความเย็น นิ่ง หยุด เหมือนเด็กหมดฤทธิ์หมดแรงหลับไป.

สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรเลยที่จะไม่เป็นทุกข์ คือไม่มีอะไรเลยที่จะทนอยู่ได้ โดยไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงกล่าวไว้เป็นสัจจะว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ คือสิ่งที่มีอยู่เป็นทุกข์ทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้อะไรเล่าที่จะดับไป ก็ต้องทุกข์นั่นเอง จึงสรุปลงได้เป็นสัจจะ ว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป.

อันคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง มุ่งตรงที่จิตเป็นสำคัญ จะติดอยู่กับทุกข์ก็ที่จิต จะพ้นไปจากทุกข์ก็ที่จิต จะต้องเกิดอีกหรือไม่ต้องเกิดอีกก็อยู่ที่จิต เช่นเดียวกับจะดีหรือชั่วก็อยู่ที่จิต ไม่มีอะไรเลยที่จะพ้นไปจากจิตได้ จิตจึงมีความสำคัญยิ่งนัก จึงพึงตระหนักในความสำคัญของจิตให้อย่างยิ่ง พยายามมีสติรักษาจิตให้จงดี.

การจะรักษาสิ่งใดไว้ให้สวัสดีได้จำเป็นต้องรู้จักสิ่งนั้นอย่างประณีตละเอียดละออ เพื่อจะได้รู้ว่าอะไรเป็นโทษเป็นภัยแก่สิ่งนั้น การรักษาจิตก็ต้องรู้ว่าอะไรเป็นโทษเป็นภัยของจิต จะไม่เข้าใจผิดไปหลงป้องกันแก้ไขที่อื่น ดังเช่นมักจะพากันเข้าใจผิดอยู่เป็นอันมาก ว่าผู้นั้นผู้นี้ เรื่องนั้นเรื่องนี้ ทำให้จิตของตนต้องเร่าร้อน ต้องขุ่นมัว เมื่อมุ่งไปโทษเช่นนั้นก็มุ่งไปแก้ที่ผู้นั้นผู้นี้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งอาจเหมือนได้ผลในบางครั้ง จะได้ผลแน่นอนเด็ดขาดหาได้ไม่ แต่ถ้าเรามีปัญญารู้ว่าความปรุงคิดของเราเองเท่านั้นที่เป็นเหตุแท้จริง ที่ทำให้จิตของเราเป็นไปต่าง ๆ ก่อทุกข์โทษแก่เราเอง แม้มีปัญญารู้เช่นนี้เพียงพอสมควร ก็จะต้องระวังรักษาจิต แก้จิตให้สวัสดีจากความขุ่นมัวเศร้าหมองเร่าร้อนทั้งปวง เมื่อแก้จิตของตนเอง

ได้แล้วก็เป็นอันจบสิ้น ไม่มีจิตดวงไหนอีกที่จะเรียงรายเข้ามาให้ต้องแก้งานเพื่อความสวัสดีของเราก็เป็นอันสัมฤทธิ์เด็ดขาดลงไป.

จิตนั้นมีความสำคัญยิ่งนัก คนจะเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่ว จะมีความสุขหรือมีความทุกข์ ก็อยู่ที่จิตเท่านั้น จิตดีก็ทำให้เป็นคนดี จิตชั่วก็ทำให้เป็นคนชั่ว จิตเป็นสุขก็ทำให้มีความสุข จิตเป็นทุกข์ก็ทำให้มีความทุกข์ ดังนั้นจุดสำคัญที่ผู้มีปัญญาเพ่งอยู่ก็คือจิต ผู้มีปัญญาไม่เพ่งไปอื่น คือไม่ถือว่าอะไรอื่นเป็นเหตุแห่งความดีความชั่วความสุขความทุกข์ของตน แม้เหตุแห่งความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงท่านก็เพ่งที่จิต ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ที่พระจิต พระอรหันตสาวกทั้งหลายที่รู้ตามก็ที่จิตของท่าน ดังนั้นท่านจึงสอนผู้หวังความพ้นทุกข์ หรือแม้เพียงความบรรเทาจากทุกข์ให้ดูจิตตนเป็นสำคัญ มิให้ดูออกไปนอกจิตตน.

เราปุถุชนทั้งหลายที่ยังมากด้วยกิเลส ด้วยความสกปรกเศร้าหมอง เมื่อมีสุขมีทุกข์ได้ดีได้ชั่วก็มักจะเพ่งออกไปนอกจิตของตน เพ่งไปโทษผู้นั้นผู้นี้เรื่องนั้นเรื่องนี้ ผลก็คือเพิ่มความทุกข์ความชั่วให้ยิ่งขึ้น พึงพากันเข้าใจความจริง ว่าจิตของตนเองนั่นแหละเป็นเหตุสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ ว่าใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ.

การจะทำให้ใจของตนเป็นใจที่ดีนั้น ตนเองจะต้องดูใจของตน ให้เห็นตรงตามความเป็นจริง ซึ่งเมื่อยังเป็นปุถุชน สิ่งที่ทุกคนจะเห็นในจิตของตนก็จะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นกิเลส เป็นความแรงในทางโลภบ้าง ในทางโกรธบ้าง ในทางหลงบ้าง พยายามมองกิเลสของตนให้เห็นชัด ให้ติดต่อกันเป็นระยะเวลาที่ยาวที่สุด กิเลสเป็นผู้ร้าย รู้ร้ายนั้นไม่กล้าเผชิญหน้ากับผู้ใด เมื่อรู้ว่ามีผู้แลเห็นก็จะหลบหนีไปทันที.

กิเลสจะไม่กล้าสู้กับการเพ่งมอง จะต้องหลบหนีไปอย่างรวดเร็ว ถูกมองบ่อยเพียงไร ก็จะยิ่งหลบหนีไปไกลเข้าทุกทีเพียงนั้น จนวันหนึ่งจะหลบหนีไปไม่กลับคืนมาอีกเลย กิเลสขับไล่ได้ด้วยการตั้งใจมองเท่านั้น ไม่ถึงต้องลงมือลงไม้ขับไล่ จึงน่าจะสนใจไล่กิเลสด้วยกันทุกคน.

บุถุชนผู้มีกิเลสย่อมมีความติดความหลงในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องและธรรมารมณ์เรื่องที่เกิดขึ้นในใจแม้จะพากันนึกอย่างจริงใจตามความจริง ก็จะต้องรู้สึกด้วยกันทุกคน ว่าต่างพากันได้รับความทุกข์จากความติดความหลงมาแล้วต่าง ๆ กัน แต่สิ่งที่ไม่ไปติดไม่ไปหลงไม่เคยเป็นเหตุแห่งความทุกข์ของผู้ใดเลย แม้ใช้สติใช้ปัญญาให้เห็นประจักษ์ชัดแจ้งว่าความติดความหลงเป็นความทุกข์ก็จักเห็นความสำคัญของการปล่อยวาง ความไม่ติดไม่หลง จักพยายามดำเนินไปในทางที่จะสามารถพาตนให้พ้นจากความติดความหลงทั้งหลาย ซึ่งมิใช่เป็นเรื่องง่าย ไม่ง่ายเหมือนการปล่อยมือจากการจับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การจับของใจแตกต่างจากการจับของมือ การปล่อยของใจจึงแตกต่างจากการปล่อยของมือ การจับของมือนั้นเมื่อต้องการปล่อยก็คลายมือออกปล่อย ก็ปล่อยได้สำเร็จปล่อยได้ แต่การปล่อยของใจต้องอาศัยสติปัญญาอย่างยิ่ง สติปัญญาต้องพร้อมอย่างถูกต้องยิ่ง การจับของใจจึงจะปล่อยได้.

การติดรสก็เช่นเดียวกับการติดทั้งหลาย เช่นติดรูปเป็นต้น เป็นการจับของใจ เป็นเหตุแห่งความทุกข์มิใช่ความสุขเช่นที่หลงเข้าใจกันอยู่ เมื่อจะติดรสก็พึงนึกถึงรสสำคัญรสหนึ่ง เป็นรสที่ชนะรสทั้งปวง นั่นคือรสแห่งธรรม พุทธศาสนสุภาษิตกล่าวไว้ว่า **“รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง”** ดังนั้นท่านจึงกล่าวด้วยว่า **“การให้ธรรมย่อมชนะการให้**

ทั้งปวง" การพยายามปล่อยใจจากการจับรสทั้งหลายอื่น คือปล่อยความติดรสทั้งหลายอื่น มาจับรสของธรรม หรือมาติดรสของธรรม เป็นการกำลังดำเนินไปสู่ความสำเร็จในการปล่อยการจับของใจ ซึ่งก็เป็นการปล่อยความทุกข์ให้พ้นจากใจนั่นเอง.

ใจที่มาจับมาติดมาหลงรสของธรรมจะสามารถทำให้ปล่อยจากการจับสิ่งทั้งปวงทั้งหมดได้ด้วย เพราะรสของธรรมเป็นสิ่งอัศจรรย์ มีปาฏิหาริย์ ยิ่งหลงยิ่งติดก็จะยิ่งปล่อยยิ่งวาง ตรงกันข้ามกับความหลงความติดในสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น และเมื่อติดรสของธรรมถึงระดับหนึ่งแล้ว ความหลงความติดในรสของธรรมก็จะสิ้นสุดลงด้วย ใจที่จับอยู่ในรสของธรรมก็จะปล่อยออกด้วย มีอิสระเต็มที่ ไม่หนักไม่รุงรังอยู่ด้วยสิ่งใดทั้งสิ้น ความจับความติดไม่หลงเหลืออยู่อีกต่อไปได้.

อำนาจของธรรมนี้อัศจรรย์จริง มีคุณมหาศาล ผู้มีปัญญาจึงยินดีในรสของธรรม สละความติดความหลงในรสอื่นมาเพื่อธรรม.

เมื่อจะยังเป็นผู้ติดต่อไปก็ขอให้เป็นผู้ติดในรสของธรรมเถิดประเสริฐสุด.

กามหรือความใคร่ความปรารถนาเป็นสิ่งที่ให้ความร้อนจริง เพราะเป็นสิ่งที่มีความเผ็ดร้อนอยู่ในตัวจริง แม้ทุกคนจะทำสติพิจารณาความรู้สึกหรือจิตใจของตนเมื่อเกิดความใคร่ความปรารถนาในสิ่งใดเรื่องใดผู้ใดก็ตาม ย่อมจะได้พบความร้อนในจิตใจอย่างแน่นอน เป็นความใคร่ความปรารถนาที่รุนแรงเพียงไรก็จะมีความเผ็ดร้อนให้ความทุกข์ทรมานจิตใจเพียงนั้น และความใคร่ความปรารถนานี้บุถุชนหรือคนมีกิเลสทั้งหลายมีอยู่ด้วยกันทุกคน ทุกคนดังกล่าวจึงยังไม่อาจพ้นไปจากความทุกข์ความร้อน

อันเป็นผลของความเผ็ดร้อนแห่งความใคร่ความปรารถนา ต้องเสวยผลแห่งความเผ็ดร้อนเป็นความทุกข์ทรมานแผดเผาจิตใจมากบ้างด้วยกันทุกคน เปรียบได้ดังถูกงูพิษติดตามอยู่ในระยะใกล้คอยฉกกัดให้ได้รับพิษร้าย อยู่เป็นความทรมาน ผู้มีปัญญาสามารถใช้ปัญญาประกอบพร้อมด้วยสติเพ่งพินิจให้เห็นโทษของกามความปรารถนาต้องการตามความเป็นจริง จึงสามารถหลีกพ้นโทษนั้นได้มากกว่าคนไม่มีปัญญา.

พุทธภาษิตมีกล่าวไว้ว่าคนโง่หมกมุ่นอยู่ในกาม คือยินดีพอใจอยู่ในความใคร่ความปรารถนาต้องการทั้ง ๆ ที่ได้รับความทุกข์ทรมานเพราะความเผ็ดร้อนอย่างยิ่ง คนโง่ไม่ใช้สติไม่มีปัญญาพอจะพาตนให้พ้นจากความทุกข์ร้อนนั้นได้ ท่านเปรียบว่าคนโง่มีจำนวนมากมายที่หลงติดอยู่กับกาม ไม่พยายามละเลิกความใคร่ความปรารถนา พากันเบียดเสียดแออัดอยู่ในนรกหรือในโลกของความทุกข์ โลกที่ท่านว่าเป็นที่ลงโทษผู้ทำบาป.

ความหมายของความอยากอย่างกว้างคือความอยากมี ความอยากเป็นความอยากไม่มีไม่เป็น ความอยากทั้งสามนี้แหละที่ท่านกล่าวว่าย่อมฉุดลากคนทั้งหลายไป โดยคนทั้งหลายไม่อาจดิ้นหลุดได้ง่ายเลย คนทั้งหลายเป็นอันมากถูกความอยากทั้งสามผูกมัดฉุดลากไป ดิ้นไม่หลุด ไร้อิสรภาพเหมือนนกที่ติดบ่วงถูกบ่วงรัดไว้.

ผู้ร้ายใจอำมหิตนั้นแหละคือความอยากของเราเอง ที่กำลังฉุดลากเราทั้งหลายอยู่ แต่เราก็ยอมรับความทุกข์ความร้อนต่าง ๆ โดยเบาปัญญายอมแล่นถลาไปตามแรงฉุดกระชากอย่างไม่พยายามคิดช่วยตัวเองให้เป็นอิสระ.

เป็นความจริงที่จะกล่าวว่าทุกเวลานาทีเราต่างพากันตกอยู่ใต้อำนาจของความอยาก ถลาแล่นหัวปักหัวปำไปตามอำนาจของความอยาก อยากมี แล้วก็อยากเป็น แล้วก็ยังอยากไม่มีไม่เป็น ความอยากมีมากมายถึงเพียงนี้ เรียกว่าไม่ว่าจะหันไปทางไหนก็เผชิญหน้ากับความอยากอยู่ทุกเวลานาที ทุกหนทุกแห่ง ที่ร้ายกาจน่ากลัวก็คือพากันไม่เห็นโทษของความอยาก ยิ่งไปกว่านั้นกลับเห็นว่าความอยากเป็นความดี เป็นบันไดที่จะพาให้ได้รับความสำเร็จนานาประการ.

ปุถุชนทั้งนั้นยังมีความอยาก เพราะยังมีกิเลส แต่ถ้าจะอาศัยความอยากเป็นบันไดหรือเป็นทางให้ได้ประกอบกระทำกรรมดี ความอยากนั้นก็เป็นประโยชน์ได้อยู่ แม้ว่าจะเป็นโทษอยู่ด้วยเหมือนกัน ยกตัวอย่างพระ-พุทธเจ้า ทรงใช้ความอยากในขณะยังไม่ทรงตรัสรู้ดำเนินไปถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง แต่ขณะเดียวกัน ก่อนจะทรงบรรลุถึงจุดหมายก็ทรงถูกความอยากชักลากให้ทนทุกข์ทรมานมิใช่น้อย ดังเป็นที่รู้กันดี ว่าขณะทรงปฏิบัติเพื่อให้ทรงพบความสำเร็จดังที่ทรงปรารถนาหรือทรงอยากได้อยากถึงนั้น ทรงได้รับความทุกข์ทรมานเพียงไร แต่สิ่งที่ทรงอยากทั้งปวง ทั้งความอยากมีอยากเป็น อยากไม่มีไม่เป็น ล้วนเป็นสิ่งประเสริฐที่มีค่าเกินความทุกข์ที่เกิดจากความอยากชักพาไป ทรงอยากมีพระปัญญารู้แจ้ง ทรงอยากไม่มีกิเลสไม่เป็นผู้ต้องเวียนว่ายตายเกิด อยากทั้งปวงนี้ประเสริฐที่สุด และเมื่อทรงปล่อยให้ความอยากนี้ชักลากไปก็ทรงปล่อยให้ชักลากไปตามทางที่ทรงพยายามสังเกตอย่างดียิ่งด้วยพระสติปัญญารอบคอบ ไม่ให้พ้นไปจากทางไปสู่จุดที่ทรงมุ่งหมาย ที่ทรงอยากมีอยากเป็นอยากไม่มีไม่เป็น

ในที่สุดก็ทรงบรรลุถึงจุดนั้น ไม่มีความอยากหลงเหลือฉุดกระชากพระองค์ได้อีกต่อไป.

เราผู้พุทธศาสนิกทั้งหลาย เรามีพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดในโลกทั้งปวงเป็นพระบรมศาสดา พึงปฏิบัติให้สมกับที่เปล่งวาจาว่า **พุทธัง สรณัง คัจฉามิ** ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง คือพึงปฏิบัติตามที่ทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้ ทรงแสดงสั่งสอนไว้ อย่าอยากมีอยากเป็นอยากไม่มีอยากไม่เป็นในสิ่งที่ไม่มีค่าคุ้มกับที่จะต้องเดือดร้อนเพราะความอยาก ขอให้สังเกตใจตนให้เห็น ว่าความอยากมีที่อยากอยู่เสมอในเรื่องนั้นเรื่องนี้ เช่นอยากได้ลาภได้ยศได้สรรเสริญที่ผิด ๆ นั้น เมื่อได้มาสมอยากจะมีค่าคุ้มกับเดือดร้อนทั้งกายใจเพื่อให้ได้สมอยากละหรือ ใช้สติใช้ปัญญาแม้เพียงพอสมควรแล้วจะได้คำตอบที่เป็นการบริหารจิต.

สมมุติก็เป็นความสำคัญ เมื่อสมมุติแล้วก็ต้องปฏิบัติต่อสมมุติให้ถูกต้อง เรามีสมมุติว่าเป็นไทย ต้องไม่ปฏิบัติตามสมมุติที่เป็นอื่น เช่นเป็นฝรั่ง เป็นจีน เป็นต้น ถ้าไม่ปฏิบัติตามสมมุติอื่นความเป็นไทยของเราก็จะแปรไป ซึ่งเป็นความไม่ถูกต้อง ไม่สมควรอย่างยิ่ง หรือเมื่อเราเป็นพุทธ-ศาสนิกผู้นับถือพุทธศาสนา เราก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามสมมุติ ตั้งสติประกอบด้วยเหตุผลให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง ไม่หลงตามสมมุติอื่น ไม่ปฏิบัติตามสมมุติอื่น ซึ่งแม้ทำเช่นนั้นเราก็จะถูกสมมุติให้เป็นอื่นไปด้วย เช่นเมื่อเป็นพุทธศาสนิกจะกลายเป็นไม่ใช่พุทธศาสนิกไปแม้ไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามความเป็นพุทธศาสนิก.

ตั้งอธิษฐานจิตให้ดี ว่าจะปฏิบัติพร้อมกายวาจาใจให้เป็นไทย ให้เป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพุทธศาสนา มีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์

ที่เรียกว่าพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เป็นสรณะก็คือเป็นที่พึ่งในทางประพฤติปฏิบัติ พระพุทธเจ้าท่านทรงปฏิบัติอย่างไร ทรงสอนไว้อย่างไร ตั้งใจปฏิบัติอย่างนั้น อันความศักดิ์สิทธิ์เปี่ยมด้วยสิริมงคลล้ำเลิศของพระพุทธเจ้านั้นเป็นสิ่งเหลือเชื่อ แต่ก็เป็นจริง เพียงตั้งจิตดังกล่าวให้แน่วแน่จริง ก็จักได้รับพรศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีพรใดเปรียบเสมอ.

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทรงสอนให้ทำความดีทุกอย่าง และทรงสอนให้ระวังรักษาใจให้ผ่องใส ไม่ให้ขุ่นมัวเศร้าหมอง ยกคำที่ทรงสอนนี้ขึ้นพิจารณา แล้วผู้มีปัญญาคนใดหรือที่จะไม่เห็นว่าทรงสอนอย่างชี้ทางแห่งความสุขความประเสริฐเลิศล้ำทุกประการครบถ้วนกว้างขวาง แม้จะทรงสอนอย่างรวบรัดที่สุดสั้นที่สุดย่นย่อที่สุด แต่ก็ทรงสามารถรวมพรที่พึงปรารถนาของทุกคนไว้ได้หมดสิ้นอย่างไม่หลงเหลือ.

ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตให้ผ่องใส คือพรวิเศษสุดจากพระพุทธเจ้า รับพรนี้จากพระพุทธเจ้าให้ได้แล้ว ก็จักมีโอกาสภาคภูมิใจปีติโสมนัสที่จะได้มีส่วนน้อมถวายพระพรชัยมงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ.

มงคลนั้นมีอยู่ที่ใด มีอยู่กับบุคคลใด ย่อมเป็นเหตุให้ที่นั้น ผู้นั้นมีความรุ่งเรืองร่มเย็นสวัสดี ตรงกันข้ามกับอัปมงคล อัปมงคลมีอยู่ที่ใด มีอยู่กับผู้ใด ย่อมเป็นเหตุให้ที่นั้น ผู้นั้น มีความเสื่อมทรามสูญสิ้นจากสวัสดี และทุกคนทั่วโลก ไม่มียกเว้น ไม่ปรารถนาอัปมงคล ต่างปรารถนาแต่มงคล มงคลจึงเป็นจุดสูงสุดที่ทุกคนในโลกปรารถนา โดยไม่เลือกกาลเวลา ทุกคนต้องการให้มงคลเกิดแก่ตน มีอยู่กับตน ทุกเวลา ดังนั้น

เมื่อรู้ว่าสิ่งใดเป็นมงคลทุกคนจึงแสวงหา และเมื่อได้มาแล้วก็หวงแหนถนอมรักษาสุดสติปัญญาความสามารถ ด้วยมุ่งหวังว่าตนจักได้มีความรุ่งเรืองร่มเย็นเป็นสุขสวัสดี.

การถนอมรักษามงคลที่ถูกต้องจักทำได้ด้วยการถนอมรักษากายวาจาใจของเราเองแต่ละคน ให้เป็นกายวาจาใจที่งดงามอยู่ใต้อำนาจของกิเลสกองโลภะหรือราคะ โทสะ และโมหะ ให้น้อยที่สุด มีสติควบคุมกายวาจาใจของตนไว้ให้มั่น ให้พ้นจากอิทธิพลของกิเลสดังกล่าว แม้เป็นปุถุชนยังไม่สิ้นกิเลส แต่ก็สามารถเป็นนายของกิเลสได้ ไม่ยอมให้กิเลสเป็นนายก็ได้ เช่นยอมให้กิเลสกองโลภะหรือราคะนำไปสู่ความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ปรารถนาต้องการทั้งปวง แต่ไม่ยอมให้นำไปลักขโมยหรือคดโกงเพื่อให้ได้สมปรารถนา.

ผู้ใดรักษากายวาจาใจของตนให้ทำดีพูดดีคิดดีได้ ผู้นั้นชื่อว่าแสวงมงคลมาเป็นของตนได้ และสามารถถนอมรักษามงคลนั้นไว้ได้

ผู้เห็นคุณของสามัคคีคือผู้มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบ แต่จำต้องเป็นความสามัคคีในทางที่ชอบด้วยจึงจะกล่าวว่าเป็นสัมมาทิฐิ แม้เป็นสามัคคีในทางไม่ชอบก็ต้องเป็นมิจฉาทิฐิ เรื่องของสัมมาทิฐิความเห็นชอบกับมิจฉาทิฐิความเห็นไม่ชอบเป็นเรื่องสำคัญ ควรต้องพินิจพิจารณาอย่างประณีตรอบคอบ มิฉะนั้นแล้วมิจฉาทิฐิก็จะนำให้เกิดความไม่ชอบความผิดพลาดบกพร่องทุกข์โทษภัยทั้งปวง.

ผู้มาบริหารจิตพึงใช้สติปัญญาตรวจตราทิฐิของตนให้สม่ำเสมอในทุกเรื่อง ก่อนจะคิดพูดทำไม่ว่าในเรื่องเล็กเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญหรือไม่สำคัญ

พึงสำรวจทิฐิคือความเห็นของตนให้จงดี ให้เป็นสัมมาทิฐิ จะได้ไม่คิดพูดทำอย่างไม่ชอบ.

อันกรรมหรือการกระทำนั้น แม้ได้กระทำลงไปแล้ว ไม่ว่าจะด้วยการพูดหรือการประกอบกระทำก็ตาม จักแก้กลับคืนไม่ได้ ทำแล้วต้องเป็นอันทำแล้ว ผลย่อมเกิดตามมาอย่างแน่นอน ทำดีย่อมเกิดผลดี ทำไม่ดีย่อมเกิดผลไม่ดี ที่ชอบกล่าวกันพร่ำเพรื่อในยุคนี้สมัยนี้ ว่าทำดีไม่ได้ดี ทำไม่ดีกลับได้ดีนั้น แม้จะให้ถูกต้องเป็นความจริงก็ต้องขยายความให้ยาวออกไปด้วย เช่นว่าทำดีไม่ได้ดีเพราะมีกรรมเก่าที่ไม่ดีแรงกว่า ทำไม่ดีกลับได้ดีเพราะมีกรรมเก่าที่ดีแรงกว่า แม้กล่าวขยายให้สมบูรณ์ดังนี้ ก็จะได้ความเข้าใจในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมชัดเจนและถูกต้องขึ้น คือกรรมนั้นแม้ทำแล้ว วันหนึ่งต้องให้ผลจนสามารถทำให้กรรมปัจจุบันส่งผลล่าช้าไปได้ คือกรรมดีในปัจจุบันไม่อาจส่งผลดีได้ทันที เมื่อมีผลของกรรมไม่ดีในอดีตแรงกว่า.

เมื่อเชื่อในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมแล้ว ก็ต้องเชื่อในเรื่องทิฐิความเห็นด้วย ไม่เช่นนั้นแม้เชื่อในเรื่องกรรมเพียงไร ทิฐิที่ไม่ชอบก็อาจพาให้ทำกรรมไม่ดีได้ โดยมิจฉาทิฐิจักนำให้เห็นว่ากรรมไม่ดีเป็นกรรมดี กรรมดีเป็นกรรมไม่ดี.

การจะรู้ว่าตนมีสัมมาทิฐิหรือไม่ ต้องอาศัยปัญญาที่ประณีตในการพิจารณา ต้องรอบคอบประกอบด้วยเหตุผล ไม่มีการหลงตัวลืมตัวแอบแฝงอยู่ในจิตใจ ไม่มีตัณหาอุปาทานรุนแรง แม้ว่าจะยังมีอยู่ตามวิสัยของผู้ยังไม่บรรลุมรรคผลนิพพาน ยังเป็นปุถุชน แม้จะพากันตั้งจิตมุ่งอบรมทิฐิของตนให้เป็นสัมมาทิฐิความเห็นชอบ ก็จะเป็นกุศลอย่างยิ่ง,

ผู้มีสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ มีสัมมาปัญญาคือปัญญาชอบ ได้ปฏิบัติชอบต่าง ๆ เกี่ยวกับสถาบันสำคัญทั้งสาม มีสถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ในขณะเดียวกันผู้มีมิจฉาทิฐิความเห็นไม่ชอบ มีมิจฉาปัญญา ปัญญาไม่ชอบ ได้ปฏิบัติไม่ชอบต่าง ๆ และเพราะมีทั้งฝ่ายปฏิบัติชอบและฝ่ายปฏิบัติไม่ชอบพร้อมกันดังนี้ ความสวัสดีทั้งปวงจึงไม่ดำเนินไปอย่างราบรื่นเรียบร้อยโดยตลอด จึงมีอุปสรรคนานา เปรียบดังคนผู้หนึ่งทำกรรมดีบ้างทำกรรมชั่วบ้าง หรือทำถูกบ้างทำผิดบ้าง ทางชีวิตของคนผู้นั้นย่อมไม่สวัสดีราบรื่นเรียบร้อยโดยตลอด ต้องมีอุปสรรค อันการประกอบกระทำกรรมทั้งปวงของแต่ละคนย่อมเป็นไปตามอำนาจ ดังที่ท่านกล่าวว่าใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ.

ใจนั้นเป็นไปตามพลังสอง พลังหนึ่งเป็นพลังของกิเลส โลภ โกรธหลง อีกพลังหนึ่งเป็นพลังของเหตุผล พลังของกิเลส เป็นพลังที่ทำให้มืดมัว เป็นความโฉดเขลาเบาปัญญา พลังของเหตุผลเป็นพลังที่ทำให้แจ่มใสสว่าง เป็นความมีปัญญาเฉลียวฉลาดปราดเปรื่อง ถ้าใจตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสมาก ก็มืดมัวมาก เบาปัญญามาก ถ้าใจมีพลังเหตุผลมากก็มีความสว่างแจ่มใสมาก ปัญญามาก.

สติเป็นความสำคัญที่สุด สติมีหน้าที่ตัดสินว่าจะให้กิเลสชนะเหตุผลหรือจะให้เหตุผลชนะกิเลส ถ้าสติอ่อน ไม่ตั้งมั่นอยู่ ก็จะยอมให้กิเลสชนะเหตุผล คือกิเลสจะครองใจยิ่งกว่าเหตุผล ชื่อว่าเชื่อกิเลสยิ่งกว่าเชื่อเหตุผล ถ้าสติเข้มแข็ง ตั้งมั่นอยู่ ก็จะไม่ยอมให้กิเลสชนะเหตุผล คือเหตุผลจะครองใจยิ่งกว่ากิเลส ชื่อว่าเชื่อเหตุผลยิ่งกว่ากิเลส.

อันความเชื่อหรือศรัทธานั้นเป็นความสำคัญยิ่งนัก จักพาไปถูกไปผิด ไปดี ไปชั่ว ได้ทั้งสิ้น ปรกติความเชื่อในเรื่องราวในคำบอกเล่าหรือในวาจา จะเกิดจากความเชื่อหรือความศรัทธาในตัวบุคคล เมื่อเชื่อถือหรือศรัทธาในบุคคลใดก็จะเชื่อคำบอกเล่าของบุคคลนั้น ยอมให้บุคคลนั้นนำไป ความจริงดั่งนี้ทุกคนรู้ด้วยตนเอง เมื่อตนศรัทธาในผู้ใดก็จะเชื่อถ้อยฟังคำของบุคคลนั้น เมื่อไม่ศรัทธาก็จะไม่เชื่อ จึงเป็นการเชื่อโดยไม่พิจารณาเหตุผลและความจริง ปรกติเป็นเช่นนี้ ผู้ต้องการให้ตนเป็นที่เชื่อถือของผู้ใด พูดอะไรบอกอะไรให้ผู้นั้นยอมรับ ก็จะพยายามทำตนให้สามารถปลูกศรัทธาของผู้นั้นให้เกิดในตน ถ้าเป็นคนไม่ดีก็จะใช้เล่ห์เหลี่ยมในการปลูกศรัทธา ไม่คำนึงว่าจะเป็นการหลอกลวงมายาสาไถยผิดศีลผิดธรรมผิดข้อเท็จจริงอย่างไร เพื่อจะได้สามารถหาผลประโยชน์ให้ตนได้ แต่ถ้าเป็นคนดีก็จะใช้วิธีปฏิบัติตนให้เป็นคนดีเพื่อ ปลูกศรัทธาของผู้อื่นให้เกิดในตน เพื่อตนจะได้สามารถทำประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นต่อไปได้ จึงเป็นความจำเป็นอย่างแท้จริงที่ทุกคนควรต้องระวังศรัทธาความเชื่อของตนให้อย่างยิ่ง อย่าเชื่อโดยไม่ใช้สติไม่ใช้ปัญญาให้รอบคอบ.

เหตุกับผลนั้นตรงกันเสมอ ผู้มุ่งผลดีต้องทำเหตุดี ผู้มุ่งผลร้ายต้องทำเหตุร้าย รู้ความมุ่งผลของผู้ทำเหตุว่ามุ่งผลดีหรือผลร้าย ก็จะรู้จักเหตุที่เขาทำ ไม่ว่าจะเป็นการทำไม่ดีให้เหมือนเป็นการทำดี ก็จะรู้ ก็จะไม่หลงรู้จักผิดจากความเป็นจริง ไม่หลงไปตามเจตนาที่เขามุ่งล่อให้หลง จะเป็นผู้รู้จักเหตุรู้จักผลในสัปปุริสธรรม

พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาล้ำเลิศ ทรงแสดงสัปปุริสธรรมเพื่อให้ผู้มีปัญญาอาจค้นพบสิ่งที่ซ่อนเร้นแม้ในหัวใจคน การเสแสร้งพรางความจริงใจไม่อาจพ้นไปจากปัญญาที่ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน

ผู้ประมาทไม่คำนึงถึงที่ทรงแสดงสั่งสอนไว้อย่างประณีตละเอียดลออทุกข้อทุกมุมอาจถูกพรางให้เห็นเจตนาร้ายเป็นเจตนาดี เห็นเหตุร้ายเป็นเหตุดี นั่นก็คือเห็นคนร้ายเป็นคนดี เห็นศัตรูเป็นมิตร ผลที่ตามมานั้นย่อมรู้ด้วยกันทุกคน ถ้าเป็นผลเฉพาะตนก็ยังดี ถ้าเป็นผลแก่ส่วนรวม แก่ประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ก็จะเสียหายร้ายแรงอย่างยิ่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว แก้ไม่ได้แล้ว ก็จะพากันเห็นโทษของตนที่ไม่ใช้ปัญญาตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้ด้วยพระมหากรุณาคุณปรารถนาจะปกป้องรักษาศาสนิกของพระองค์ให้ร่มเย็นเป็นสุขสวัสดี.

การรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประชุมชน รู้จักบุคคล เป็นความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับทุกคน เพราะจะทำให้ไม่หลงเห็นเหตุไม่ดีเป็นเหตุดี แล้วหลงทำเหตุไม่ดีนั้น ไม่หลงเห็นประชุมชนไม่ดีเป็นประชุมชนดี แล้วหลงนำตนเข้าไปร่วมในประชุมชนนั้น ส่งเสริมประชุมชนนั้น ทำตามประชุมชนนั้น ไม่หลงเห็นคนไม่ดีเป็นคนดี แล้วหลงคบหาสมาคมไว้เนื้อเชื่อใจส่งเสริมให้เป็นผู้นำ ดังที่ปรากฏความหลงเห็นไม่ดีเป็นดีดังกล่าวเป็นอันมาก เกิดทุกข์โทษภัยเป็นอันมาก.

ผลที่เป็นลาภยศสรรเสริญสุขนั้นมิใช่สิ่งที่ดีเสมอไป จะเป็นสิ่งที่ดีก็ต่อเมื่อได้มาเพราะการทำเหตุดี เพราะถ้าได้มาเพราะการทำเหตุไม่ดีลาภยศสรรเสริญสุขที่ได้มานั้นก็เป็นสิ่งไม่ดี.

ถ้าได้ลาภยศสรรเสริญมาเพราะการโกงกิน หลอกลวงเบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าจะได้มามากมายใหญ่ยิ่งเพียงไหน ก็ไม่ใช่สิ่งที่ดี ไม่ใช่ผลที่ดี ถ้าได้มาเพราะการทำเหตุดี สุจริต ไม่ว่าจะได้มาเล็กน้อยเพียงไหน ก็เป็นสิ่งดี

ฉะนั้นการรู้จักเหตุดีที่จะให้ผลดี เหตุไม่ดีที่จะให้ผลไม่ดี จึงเป็นธรรมสำคัญ.

การทำเหตุเพื่อให้ได้ผลมานั้น แม้เป็นผลที่ได้มาอย่างไม่ถูกไม่ชอบก็เป็นการทำเหตุไม่ดี และผลที่ได้ก็เป็นผลไม่ดี ที่แน่นอนก็คือการได้ผลมาที่เหมือนเป็นผลดีเช่นนั้นจักทำให้เกิดผลร้ายแก่เจ้าตัวผู้กระทำเหตุไม่ดี ผู้ที่สามารถทำเหตุไม่ดีจนได้ลาภยศมากมายยิ่งใหญ่ ก็มีเป็นอันมากที่มีกิตติศัพท์ชื่อเสียงเน่าเหม็นเป็นที่น่าสลดสังเวชปรากฏอยู่ตลอดมา ทั้งในประวัติศาสตร์และแม้ในเหตุการณ์ปัจจุบัน ลาภยศได้มาแล้วหมดสิ้นไปแล้ว พร้อมกับการจบสิ้นของชีวิตเป็นอย่างช้า แต่ความเสื่อมเสียยังปรากฏชัดเจนอยู่เช่นผู้ที่ทำเหตุไม่ดีไว้ในประวัติศาสตร์ แม้ผู้ไม่ประสบพบผ่านเหตุการณ์ด้วยตนเอง เพราะเกิดหลังเป็นร้อยเป็นพันปี แต่ประวัติศาสตร์ก็สามารถทำให้คนหลังเหตุการณ์แม้นานไกลเพียงใดรู้เรื่องราวได้ ทั้งที่ดีและที่ชั่ว ความดีและความชั่วถูกบันทึกไว้ยั่งยืน ความรู้สึกยกย่องสรรเสริญอย่างจริงใจและความดูถูกสลดสังเวชจึงสามารถเกิดได้อยู่เสมอ ดังนั้นจึงกล่าวว่าการทำเหตุไม่ดีแม้ได้ผลเหมือนเป็นผลดี แต่จะเป็นผลร้ายอย่างยิ่ง ยืนนานอย่างยิ่ง.

เรื่องของสมมุตินั้นจำเป็นต้องรักษาในภายนอก ภายในคือจิตใจไม่เกี่ยวข้อง จิตใจเป็นเรื่องตรงกันข้าม ไม่ต้องกังวลที่จะทำใจให้รู้จักตนอย่างมีมานะสาม คือคิดว่าตนสูงกว่าเขา ต่ำกว่าเขา หรือเสมอกับเขามานะเช่นนั้น เป็นคนละเรื่องกับความรู้จักตน.

อันความรู้จักตนจะทำให้สามารถรักษาขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีไว้ได้ ในขณะที่ความไม่รู้จักตนจะทำลายให้สิ้นไปทีละน้อย โดยเฉพาะขนบธรรมเนียมไทยนั้นงดงามประณีต จึงต้องการความประณีตในการรักษา

ให้ดำรงอยู่ตลอดไปด้วย ฐานะผู้ใหญ่ก็ต้องปฏิบัติเป็นผู้ใหญ่ ฐานะผู้น้อยก็ต้องปฏิบัติเป็นผู้น้อย ไม่ลดต่ำผิดฐานะ ไม่ก้ำเกินผิดฐานะ เช่นนี้จึงจะงดงาม

หน้าที่ของตนก็สำคัญ ต้องทำหน้าที่เต็มสติปัญญาความสามารถ ไม่อ่อนแอพ่ายแพ้ด้วยอำนาจความรักความโลภความโกรธความกลัวความหลง.

ทุกคนสามารถอบรมตนให้เป็นผู้มีสัปปุริสธรรมได้ เพิ่มความประณีตละเอียดลออในการใช้ปัญญา พบเห็นอะไรหมั่นใคร่ครวญให้จงดี ได้ยินได้ฟังอะไรมองให้เห็นต้นตอของเรื่องที่ได้ยินได้ฟังนั้น รู้ประมาณในการเชื่อ รู้จักกาลเวลาว่าควรพูดหรือไม่ควรพูดอะไร ถ้าไม่รู้จักสิ่งที่ควรรู้จักทั้งปวง คือไม่รู้จักเหตุ ไม่รู้จักผล ไม่รู้จักประมาณ ไม่รู้จักกาลเวลา ไม่รู้จักประชุมชน ไม่รู้จักบุคคล ก็เหมือนไม่รู้จักตนนั่นเอง คือไม่รู้ว่าตนมีหน้าที่ สำคัญคือการอบรมตนให้เป็นคนดี ให้มีปัญญา ให้สามารถช่วยตนเองได้และช่วยส่วนรวมได้ด้วย และที่สำคัญยิ่งนักก็คือต้องมีสัมมาทิฐิความเห็นชอบประกอบด้วยปัญญา ในการคิดการพูดการดูการฟังทั้งปวง อย่าสักแต่ว่าหลงตามกันไป แม้ส่วนมากพูดอย่างไรก็อย่าพูดตามส่วนมากไป หรืออย่าเชื่อตามส่วนมากไป ต้องใช้ปัญญาในการพูดการคิดการดูการฟัง ให้ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัย โดยอาศัยสัปปุริสธรรมประกอบกันทุกประการ.

ใจเป็นสิ่งสำคัญที่สุด มีฤทธิ์มีอำนาจที่สุด ความสุขความทุกข์ ความดีความชั่ว ความเย็นความร้อน ความสงบความวุ่นวาย เกิดจากใจทั้งสิ้น ควรคำนึงถึงความจริงนี้ให้อย่างยิ่ง และควรให้ความสนใจดูแล

รักษาใจของตนให้อย่างยิ่ง เพื่อจะได้สามารถพาตนให้พ้นความทุกข์ได้มีความสุข พาตนให้พ้นความชั่วได้มีความดี พาตนให้พ้นความร้อนได้มีความเย็น พาตนให้พ้นความวุ่นได้มีความสงบ

ขอขอบคุณ **ม.ล. จิตติ นภวงศ์** *ที่ได้กรุณาช่วยเรียบเรียงคำสอนของ สมเด็จพระญาณสังวร ไว้ ณ ที่นี้ด้วย*

พิมพ์ที่บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด

350–352 ถนนพระสุเมรุ ใกล้สี่แยกวันชาติ กรุงเทพ ฯ

โทร. 2812187 2812205

นายทวีชัย วัชรินทรานนท์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2529